

Viipurin Suomalaisen
Kirjallisuusseuran
toimitteita
14

HELSINKI 2003

ISSN 1236-4304

Lappeenrannan Kirjapaino Oy 2003

Rainer Knapas

Viipurin kulttuurista 1750-1850 – historiankirjoitusta ja ongelmia

Viipurin historiaan liitetään perinteisesti itä-länsi-ulottuvuus, etuvartiona sekä lännestä että idästä katsottuna – sekä sotilaallisesti että kulttuurisesti – ja muista Suomen kaupungeista poikkeava monikulttuurisuus, esimerkiksi kielten ja uskontojen rinnakkaiselo: suomi, ruotsi, saksa, venäjä, tai luterilaiset, ortodoksiset, katoliset ja juutalaiset. Seuraavassa tarkastelen monikulttuurisuutta lähinnä historiankirjoituksen kannalta, viipurilaisuuden tyypillisiä mielikuvia ja soveltuvuutta 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolen Viipuriin. Kulttuurihistorian tutkimuksen varhaiset kansalliset koulukunnat niin Ruotsissa, Suomessa ja Venäjällä/Neuvostoliitossa ovat kaikki pyrkineet valloittamaan Viipurin omilla käsitteillään ja tutkimuslähtökohdillaan. Kuitenkin juuri tutkimuksen ongelmanasettelu on eniten sidoksissa tutkijan omaan aikaan, paikkaan ja taustayhteisöön ja saattaa siten etääntyä huomattavastikin tutkimuskohteen todellisuudesta ja sen aikalaisten omista käsityksistä. Tutkimuksessa voidaan satojenkin vuosien jälkeen nostaa esiin ajankohtaistuneita asioita tietyiltä aloilta, jotka ”löydetään” uudelleen. Viipurin historiankirjoituksessa on kautta vuosisatojen ollut nähtävissä voimakkaat poliittiset, melkeinpä propagandistiset intressit julistaa kaupunki milloin ruotsalaiseksi, milloin suomalaiseksi ja milloin venäläiseksi. Ennakko-odotukset ovat usein määränneet lähtökohdat ja käsitteet, kirjallisuudesta ja historian lähteistä on haettu mieluusti juuri niitä vahvistavia tietoja.

Viipurin historian kohdalla esiintyy kansallisilta lähtökohdiltaan voimakkaasti ristiriitaisia ennakko-odotuksia, lähinnä Suomessa ja Venäjällä, samoin historiallisia kokemuksia. Nykyajankin Viipurin kävijöiden ristiriitaiset tunteet kaupungin asukkaiden, rakennusten tai muistomerkkien ääressä ovat peräisin muistojen ja historiallisen kokemuspiirin – omakohtaisen tai kirjoista

ammenntun – ja omien ennakko-odotusten kohtaamisesta paikallisen todellisuuden kanssa.

Vastaavatko historiankirjoituksen kautta saadut käsityksemme edes osittain Viipurin todellisuutta 1700- tai 1800-luvuilla? Voidaanko mitenkään tutkia kahdensadan vuoden takaisten kaupunkilaisten omaa maailmaa, heidän odotustensa ja kokemustensa kenttää? Seuraavat esimerkit ovat etupäässä kirjallisia lähteitä jälkeensä jättäneen ns. korkeakulttuurin tai säätyläiskulttuurin alueelta, mutta ongelma on periaatteessa sama kaikkia yhteiskuntaryhmiä tarkasteltaessa. Toimijoiden omakohtaisesti kirjaamia ensi käden lähdetietoja on kuitenkin tältä ajalta alemmista yhteiskuntakerrostmista tavattoman vähän. Muiden, etupäässä erilaisten viranomaisten muistiin merkitsemiä epäsuoria lähteitä on sensijaan runsaasti, kuvastaen ainakin viranomaisten käsityksiä eri ilmiöistä.

Viipurin historian periodijako

Viipurin – ja muunkin Suomen – historia on totuttu jakamaan periodeihin ”Ruotsin vallan aika”, ”autonomian aika ” ja ”itsenäisyyden aika”. Tarkemman jaon pohjana on useimmiten kuninkaiden, keisareiden ja presidenttien hallituskaudet tai sotien rajaamat vuosilukujen jaksot. Viipurin ja Vanhan Suomen kohdalla tätä jakoa ei voi seurata, vielä vähemmän Ruotsin tai Venäjän historiassa. Ruotsin aika loppui Viipurissa 1710, ”Venäjän vallan aika” alkoi siten sata vuotta aikaisemmin kuin ”Uudessa Suomessa” 1809. ”Autonomian aika” taas alkoi vasta vuoden 1812 alusta, jolloin Vanha Suomi yhdistettiin muuhun Suomeen. Viipurilaisten hallitsijoita olivat Pietari Suuri 1710-1725, keisarinnot Katariina I, Anna, Elisabet, Katariina II 1762-1796, sen jälkeen Paavali I vuodesta 1796 ja Aleksanteri I vuodesta 1801. Ruotsin kustavilaisista kautta vastasi Katariina Suuren hallitus, Paavali I ja Aleksanteri I jatkoivat Venäjän suurvaltapolitiikkaa Euroopan näyttämöllä. Viipurin kulttuurin historiassa yleissuomalaista periodijakoa on tarkistettava ja uudistettava vastaamaan todellisia oloja ja kaupungin asemaa Venäjän keisarikunnassa – aiwan sama periaate koskee sodanjälkeistä ja tämän päivän Viipuria. 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla on käännekohtana ja merkkivuotena usein mainittu Viipurin hovioikeuden perustamisvuosi 1839, jolloin itäsuomalaisen hallintokaupungin asema korostui entisen kuvernementin rajojen ylikin.

Viipurin kaupungin ja kuvernementin historiassa olisi perusteltua käyttää valloituksesta 1710 alkavaa ja yhdistämiseen 1812 päättyvää, muusta Suomesta poikkeavaa periodisointia, ja jakoa esimerkiksi kahteen pääjaksoon, 1710-1762 ja 1762-1801. Rajavuotena olisi tällöin Katariina II:n valtaantulo, joka aloitti uudistusten ja reformien kauden koko valtakunnassa. Aikai-

semmin 1700-luvulla oli Viipuri ja Vanha Suomi ollut enemmän uuden ”voitomaan” kaltainen erillishallinnon alue, tosin Pietarin kaupungin vaikutuspiirissä.

Kulttuurin rakenteet

1700-luvun Venäjä, johon Viipuri kuului, oli tyypillinen ruhtinasvaltio, josta jo Pietari Suuren reformeista alkaen oli menestyksellisesti tehty myös tehokas hallinto- ja sotilasvaltio länsieurooppalaisten esikuvien mukaan. Ruhtinasvaltion hyvän hallinnon periaatteisiin kuului hallitsijasta tai korkeimmista hallintoelimista lähtevä, kaikki yhteiskunnan kerrostumat läpäisevä käs-kyjärjestelmä, valtion yhteiseksi hyväksi. Venäjän laajentuminen länteen Pietari Suuren ajoista alkaen oli tuonut valtakunnan piiriin yhä uusia kieleltään ja uskonnoltaan ei-venäläisiä alamaisia omine paikallisine hallinto- ja yhteisöperinteineen. Paikallisella tasolla, kuten Viipurissa, kohtasivat siten ylhäältä annetut ukaasit, samoin kuin ylhäältä alaspäin suodattuvat tavat ja käytöksen säännöt, paikallisen perinteen. *Landessprache*, ”maankieli”, oli eri kuin pääkaupungin valtakunnankieli, samoin väestön etninen kokoonpano. Viipurin kuvernementissa ja Venäjän Itämeren provinseissa, Viron- ja Liivinmaalla saksa oli myös sivistyskieli, *Bildungssprache*. Saksa oli Venäjän läntisten provinssien ja Pietarin kaupungin toinen valtakunnankieli, ”maankieliä” olivat Viipurissa talonpoikaisperäisen väestön valtakieli, suomi, sekä porvariston saksan rinnalla esiintyvä ruotsi.

Ylhäältä tuleva kulttuurimuoto määritteli normeja ja tavoitteita, määräysten, normien, kasvatuksen ja jokapäiväisten yhtyksien kautta. Alhaalta, paikallisesti muotoutunut, ei-kirjallinen kulttuuri lisäsi monimuotoisuutta ja kielellisiä siirtymiä sekä ylläpiti rinnakkaisia tapoja ja uskomuksia. Kohtaamispaikkana oli usein kaupunki, kuten Viipuri, mutta sama perusasetelma oli voimassa kaikkialla, jossa eri säädyt ja yhteiskuntaryhmät kohtasivat: kartanoissa, pappiloissa, sotaväessä, kauppalaivoilla.

Toinen Venäjän kulttuurihistoriassa tavallinen rakenteellinen, maantieteellinen vastakkainasettelu esiintyy pääkaupungin ja ”provinssin” välillä. Pääkaupunkejakin oli kaksi, Moskova ja Pietari, mutta ”provinssi” määriteltiin ennen muuta suhteessa Pietariin, sen muotiin ja tapoihin, uutuuksiin ja päivänkohtaisiin puheenaiheisiin. Provinssikaupungin kulttuuripiirteet tavoittelivat pääkaupunkilaisuutta, maaseudun kartanot ja niiden talonpoikaiskylät muodostivat toisen kulttuurien kohtaamispaikan. Viipuri poikkesi venäläisestä provinssikaupungista historialtaan ja väestöltään, myös ulkoasultaan ja kielijakautumaltaan, mutta sen hallinnollinen asema oli muodollisesti sama kuin kaikilla muilla kuvernementinkaupungeilla. Linnoituslaitteet ja sotavä-

ki toivat juuri Viipuriin lisäksi oman kulttuuriementtinsä. Pääkaupunki-provinssi-asetelma satoi Viipurin lähimpään suurkaupunkiin, Pietariin ja sitä olisikin, ainakin 1700-luvun kulttuuripiirteidensä puolesta, verrattava Pietarin vaikutuspiirissä olleisiin muihin provinssikaupunkeihin.

Viipurilaisia esimerkkejä

Ylhäältä, viime kädessä hallitsijan päätöksillä ohjattua kulttuuria edustivat koko ”julkinen sektori” ja sen uudistukset 1700-luvulla: kuvernementinhallinto, oikeuslaitos, kirkkokunnat, koululaitos, ja sotilaallinen läsnäolo - varuskunta ja sen joukot - sekä varsinainen kaupunginhallinto. Viipurin kuvernementin hallinto järjestettiin pariin otteeseen sangen täydellisesti uudelleen Katariina II:n ja Paavali I:n aikana. Vuoden 1775 yleisvenäläinen kuvernementti uudistus toteutettiin Viipurissa vasta vuoden 1784 alusta. Vuoden 1796 joulukuussa päätettiin tämä ns. käskynhaltijajärjestelmä suurelta osin lakauttaa. Uusi keisari Paavali I lähti yleisimminkin kumoamaan edeltäjänsä hallintoreformeja. Alue- ja paikallishallinto sekä osin oikeuslaitos oli vuoteen 1784 saakka toiminut ”ruotsalaisen” vanhan mallin mukaan. Vuonna 1721 perustetun kuvernementinkanslian kielinä olivat olleet venäjä ja saksa, 1784 venäjän kielen asema vahvistui. Oikeuslaitoksen ylemmissä instansseissa käytettiin enemmän ruotsia ja saksaa, kihlakunnanoikeuksia vastavissa kuvernementtien piirioikeuksissa ruotsia.

Aateliston erioikeuksia vahvistettiin koko valtakunnassa Katariina II:n privilegiokirjeellä 1785. Sitä oli edeltänyt aatelin vapauttaminen palveluspaikasta sotilas- tai siviiliviroissa vuonna 1762. Aateliston ja aatelisten – kuten aatelittomienkin – lahjoitusmaiden haltijoiden asemasta ja oikeuksista Vanhan Suomen talonpoikiin nähden muodostui pitkäaikainen ongelmien ja konfliktien vyyhti, joka purettiin vasta 1800-luvun puolella. Ongelman lähtökohtana oli tässäkin valtakunnallisen lainsäädännön, käsitteiden ja käytäntöjen soveltaminen historiallisesti ”ruotsalaiselle” alueelle, jossa osittain olivat voimassa ei-venäläiset oikeuden lähteet. Pietarin läheisyys vaikutti taloudellisten intressien kautta taas kartanotalouden muotoihin, muodollisista seikoista riippumatta.

Venäjän kaupunkien hallintoa ja oikeudellista asemaa oli 1785 määritelty uudelleen valtakunnallisella kaupunkiasetuksella, johon sisältyi mm. kaupunkiasukkaiden jako varallisuuden perusteella kolmeen ns. kiltaan, luokkiin joilla oli eriaisteiset oikeudet ja velvollisuudet. Tämä oli täysi uusi piirre Viipurin perinteessä, jossa oli toimittu ruotsalais-saksalaisen kaupunginhallinnon mallien varassaa. Kiltajako otettiin käyttöön Viipurissa jo 1783. Raastuvanoikeuden ja pormestarin alaista kaupunkihallintoa laajennettiin Viipuris-

sa 1784 siten, että kaupungissa oli kaksi pormestaria ja neljä raatimiestä, jotka yhdessä muodostivat kaupungin maistraatin, oikeusasioissa sen yläpuolella toimi 1784-1796 erityinen kuvernementin maistraatti, jonka alaisia olivat kaikki kuvernementin kaupunkien maistraatit ja raastuvanoikeudet.

Kuvernementin ja kaupungin hallinnossa törmäsivät toisiinsa jatkuvasti ylhäältä annetut yleisvaltakunnalliset, ”venäläiset” määräykset ja paikalliset ”ruotsalaiset” perinteet käsitteistöineen, täydennettyinä Viipurissakin Venäjän Itämeren provinssien kaupunkien saksalaisvoittoisilla traditioilla. Kirkollisella alalla tilanne oli periaatteessa sama luterilaisen kirkon hallinnossa. Viipurin hiippakunta jatkoi toimintaansa vuoden 1721 jälkeen. Vuoden 1743 Turun rauhassa Venäjään liitetyistä alueista muodostettiin erityinen Haminan ”hiippakunta”, oikeammin tuomiorovastin johtama konsistoripiiri kuten Viipurissakin. Konsistoripiirit toimivat venäläisten keskusviranomaisien alaisuudessa, alkuun Oikeuskollegion, 1784-1797 osin Viipurin siviiltribunaalioikeuden ja vuodesta 1810 Kansanvalistuksen ministeriön ja vieraiden uskontokuntien kirkollisasioiden hallinnon alaisuudessa. Katariina II:n hallituskaudelle saakka konsistoripiirien vähäiset koulut ja kansanopetus olivat toimineet kirkon johdolla. Keisarinna ryhtyi heti hallituskautensa alkuvuosina laajaan Venäjän koulujärjestelmän uudistustyöhön, alkuun lähinnä ranskalaisten valistusajatusten mukaan, tärkeimpänä neuvonantajanaan I.I. Betskoi. Tavoitteena oli maallinen, kirkosta erillään oleva sekularisoitu koulujärjestelmä, ”ihanteellisen ihmisen ja täydellisen kansalaisen” kasvattaminen – *la fabrication de l’homme ideal et du citoyen parfait*, kuten koulu-uudistuksen arkkitehti I.I. Betskoi ilmaisi tavoitteensa.

1780-luvun kuluessa toteutettiin erityisen komission 1782-1786 valmisteleva Venäjän koululaitoksen kokonaisuudistus, tässä vaiheessa lähinnä preussilaisten ja itävaltalaisen esikuvien mukaan. Koko maahan luotiin kolmiportainen yhtenäinen koulujärjestelmä (kyläkoulut, piirikoulut, kuvernementikaupunkien keskuskoulut). Kokonaisuuteen kuuluivat opettajien seminaarit ja ns. normaalimetodin mukainen opetussuunnitelma. Kaikkiin kouluaineisiin vahvistettiin yhtenäiset oppikirjat ja oppisisällöt, Venäjän saksankielisten koulujen normaalikouluksi korotettiin Pietarin Petri-Schule.

Paikalliset koulut siirrettiin kirkollisilta viranomaisilta kuvernöörien alaisuuteen. Sekä Viipurissa että Haminassa kirkolliset konsistorit yrittivät säilyttää otteensa koululaitokseen, pyrkien mm. omaan pappiskoulutukseen.

Tähän ei kuitenkaan suostuttu ja Venäjän koulujen yleinen sekularisointiperiaate ulotettiin Viipuriin saakka. Aleksanteri I:n hallituskaudella järjestettiin Venäjän koko opetustoimi jälleen uudelleen, mutta edelleen maallisten viranomaisien alaiseksi, uuden Kansanvalistusministeriön johdolla. Valtakunta jaettiin uusien yliopistojen ja niiden yhteyteen perustettujen koulukomissioi-

den valvomiin opetuspiireihin. Vanha Suomi kuului tähän aikaan täysin saksankielisen, uuden Tarton yliopiston opetuspiiriin. Viipurin "keskuskoulu" laajennettiin 1803-1805 saksankieliseksi kymnaasiksi ja kaupunkiin perustettiin erityinen koulujen valvojan, "direktorin" virka.

Vanhan Suomen ja muun Suomen yhdistämisen jälkeen Porvoon hiippakunta ja erityisesti piispa Magnus Alopaeus pyrki määrätietoisesti lakkauttamaan Viipurin koulujen erikoisaseman ja siirtämään ne tavanomaiseen tapaan Porvoon tuomiokapitulin alaisuuteen. Viipurin silloinen kouludirektori E.G. Melartin puolusti kaikin keinoin kannattamaansa saksankielistä koulujärjestelmää ja kymnaasin opetuskielenä säilyikin saksa 1840-luvun koulujärjestelmän uudistusvaiheeseen saakka, jolloin se vaihtui ruotsiksi.

Viipurin kymnaasin liittäminen Venäjän saksankielisen normaalikoulujärjestelmän osaksi ja sen kehittäminen, nimenomaan siviiliviranomaisten alaisena, toi mukanaan lyhyen kirjallisen kukoistuskauden, ns. Viipurin romantiikan 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Kirjallisuuden harrastajia ja runoilijoita löytyi ennen muuta kymnaasin opettajakunnan piiristä, saksan kielellä. Merkittävimpänä yksittäisenä teoksena on mainittava koulun inspehtori August Thiemen pitkä heksametrirunoelma "Finnland" vuodelta 1808, jossa hän laajasti kuvailee Vanhan Suomen luontoa, oloja ja kansaa. Muita runoilevia lehtoreita olivat Ludwig Purgold ja Johan Tappe sekä entinen teatteriseureen johtaja, koulunopettajaksi asettunut J.C. Evert, joka vuonna 1816 julkaisi oman patrioottisten runojen kokoelman, *Huldigungen*.

Viipurin lehtorirunoilijat kuuluivat Saksan yliopistojen kasvattien Venäjälle ja Itämerenmaakuntiin suuntautuvaan lahjakkaiden nuorten miesten muuttovirtaan, joka Napoleonin sotien murrosvuosina hakeutuivat Saksasta muualle saksankielisen kulttuurin reuna-alueille. Esimerkiksi berliiniläinen arkkitehti C.L. Engel kuului tähän samaan ryhmään; Tallinnan ja Pietarin kautta hän samoina vuosina päätyi Suomeen. Viipurin kymnaasin "normalisointi" Tarton opetuspiiristä Porvoon piispan alaisuuteen vei pian myös lahjakaimmat opettajat muualle Venäjälle tai takaisin Saksaan. "Viipurin romantiikka" on nimityksenä jälkeensä kehitetty itäiseksi vastapainoksi samanaikaiselle, Frans Michael Franzénin aloittamalle, A.I. Arwidssonin, A.G. Sjöströmin, J.G. Linsén ja muiden edustamalle "Turun romantiikalle". Todellisuudessa Viipurin kirjallinen kukoistuskauti oli monimuotoisempi, lähinnä saksalaisen valistusperinteen paikallinen muunnos.

Viipurin saksankielisistä runoilijoista tunnetuin oli kuitenkin vuosisadan alkuvuosina eläkkeelle siirtynyt ja pysvästi Monrepos'n kartanoonsa asettunut Ludwig Heinrich von Nicolay, joka kuolemaansa saakka (1820) julkaisi runoja, käännöksiä ja omia koottuja teoksiaan. von Nicolay oli paikallinen kuuluisuus ja nähtävyydeksi kohonnut puisto veti puoleensa korkea-arvoisia mat-

kailijoita ja vierailijoita. Hänen laaja, kuvaileva puistorunoelmansa ”Das Landgut Monrepos” vuodelta 1804 kuvastaa myös hyvin silloisia käsityksiä Suomen luonnosta ja erityispiirteistä. Monrepos’ n omistajan tausta oppineena hovimiehenä Katariina II:n ja Paavali I:n lähipiirissä oli hyvin tiedossa, ja von Nicolayn kautta Viipuri tuli tunnetuksi Euroopan kirjallisessa maailmassa.

Saksankielisyyttä kirjallisessa kulttuurissa vahvistivat omalta osaltaan Viipuriin sijoitetut monet, usein Baltian maakunnista kotoisin olevat saksankieliset upseerit perheineen sekä erityinen Lukuyhdistys, *Leseverein*. Lukuyhdistykset lainakirjastoineen olivat 1700-luvun uuden, porvarillistuvan ajan viete- ja lukemiskulttuurin uusi ilmentymä ja niitä perustettiin eri puolille Eurooppaa. Viipurin lukuyhdistys ylläpiti saksankielistä lainakirjastoa 1800-luvun alkuvuosina, tukenaan ilmeisesti myös kaupungin saksankieliset johtavat kauppias- ja virkamiesperheet. Saksankielisyyden perinne jatkui vielä vahvana Viipurin hovioikeuden perustamiseen saakka 1839. Hovioikeus toi kaupunkiin uuden, etupäässä ruotsinkielisen virkamieseliitin ja hovioikeuden presidentti nousi kuvernöörin ohitsekin kaupungin virkamiesten arvojärjestyksen kärkeen.

Saksa, ruotsi, suomi

1800-luvun alkuvuosikymmenten kulttuurin kokonaiskuva muuttui myös nousevan suomalaiskansallisen liikkeen myötä, joka uutena kansalaismielpiteen ja julkisuuden alueena kilpaili saksan-, ruotsin- ja venäjänkielisen kaupunkiporvariston huomiosta. Kaupunkikulttuuriin kuuluivat kaikkialla yleiset hovit: teatteriesitykset, soiréet ja tanssiaiset, lukuyhdistykset ja lainakirjastot varsinaisen puhtaan ajanvietekulttuurin – käytännössä ravintoloiden ja kapakoiden – lisäksi. Julkisuuteen kuuluivat myös paikalliset ja valtakunnalliset sanomalehdet, aikakauslehdet ja niiden lukeminen. Saksan kieli hallitsi täysin Viipurin teatterielämää ja lukuisten vierailevien seurueiden laajaa ohjelmistoa 1700-luvun puolesta välistä alkaen. Teatteriseurueiden kannalta Viipuri oli Pietarin lähialuetta ja näyttelijät olivat useimmiten syntyisin Baltian provinseista. Ohjelmistoa hallitsivat samat suosikit kuin koko saksankielisessä maailmassa, näytelmäkirjailijoista Kotzebue ja Iffland, mutta myös esimerkiksi Schilleriä ja Shakespearea nähtiin paikallisversioina hyvin varhain Viipurissa. Ensimmäiset Viipurissa julkaistut pienet sanomalehdet olivat saksankielisiä: *Wiburgs Mancherley* vuonna 1821 ja *Wiburgs Wochenblatt* vuosina 1823-1832. Pitkin 1800-lukua Viipurissa kuitenkin luettiin myös eräänlaisena valtakunnan virallisena lehtenä saksankielistä *St. Petersburgische Zeitungia*.

Viipurin suomalaisuusliikkeen, suomenkielisen kirjallisuuden ja lehdistön

kaksi ensimmäistä suurmiestä, Jaakko Juteini ja Pietari Hannikainen, toimivat monikielisessä ympäristössä. Maistraatinsihteeri Jakob Judén hoiti virkatoimensa ja kirjoitti myös kaunokirjallisuutta ruotsiksi. Lehdistössä saksan kieli vaihtui 1800-luvun keskivaihetta kohti sekä suomeksi että ruotsiksi. Pietari Hannikainen julkaisi kaksikin omaa lehteä, *Sanansaattaja Viipurista* vuosina 1833-1836 ja 1840-1841 sekä *Kanava* vuosina 1845-1847. Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran perustaminen 1845 oli osa tätä varhaista suomalaisuusliikettä, ja seura toimi painokkaasti kansanvalistuksen ja suomenkielisten koulujen hyväksi. 1850-luvulla Viipuri oli edelleen myös ruotsinkielisen, urbaanin liberalismiin tärkeimpiä tukialueita. C.I. Qvistin toimittama *Wiborg*-lehti oli tämän ryhmittymän pää-äänenkannattaja, jota seurattiin koko maassa.

Kaupungin rakentaminen

Viipuri oli siviilihallinnon silmin katsottuna kuvernementinkaupunki, mutta samalla sotilasviranomaisen kannalta merkittävä, vallien ja puolustuslaitteiden ympäröimä linnoitus, jossa lisäksi oli ajoittain sijoitettuna huomattavakin varuskunta. Linnoituksia koskivat monenlaiset yleisvaltakunnalliset säännökset, jotka vaikuttivat varsinkin asemakaavoitukseen ja rakentamisasioihin mutta myös jokapäiväiseen elämään. Kaikki liikenne kaupunkiin kulki vartioitujen, yöksi suljettavien linnoitusporttien kautta. Vartiorakennukset, kasarmit ja sotilasvarastot olivat näkyvä osa kaupunkikuvaa. Linnoitusvallien ulkopuolelle ei saanut rakentaa kivirakennuksia, linnoituksen sisäpuolella taas suosittiin nimenomaan kivirakennuksia, mahdollisten piiritysten palovaaran vuoksi. Kolmensadan venäläisen sylen säteellä uloimmista varuksista ei periaatteessa saanut rakentaa yleensäkään mitään, ja linnoituksen etumaastosta kaadettiin ajoittain puustokin. Linnoituksia koskevien määräysten mukaisesti kaikki linnoituspiirin ulkopuoliset asutus- ja tonttialueet nimettiin esikaupungeiksi, lopoteiksi, (ven. *sloboda*). Pienten tonttien ja vaatimattomien asumusten hallitsemia lopotteja syntyi Viipuriinkin itäisen ja läntisen ulosmenotien varrelle; täysin vastaava ilmiö esiintyi esimerkiksi Haminan linnoituksen kohdalla.

Kuten niin monessa muussa yhteydessä Katariina II:n hallituskausi merkitsi sekä linnoitusrakentamisessa että muussa kaupunkirakentamisessa keskusjohtoisuuden voimakasta lisäämistä 1770-luvulta alkaen. Linnoitusrakennustoimi keskitettiin Pietarissa toimivan sotilasinsinöörihallinnon ja sen johtajan, kenraali-insinöörin alaisuuteen. Sekä sotilas- että siviiliarkkitehtuurissa otettiin käyttöön valtakunnallisia tyyppipiirustuksia tavallisimmille julkisille rakennuksille. Tyyppipiirustuksia vahvistettiin myös linnoituspor-

teille, vartiorakennuksille, ruutivarastoille jne., sekä pieniäkin symbolisia yksityiskohtia varten, kuten vartiokojuille, porttien sulkupuomeille ja lipputangoille. Rakennusmateriaalina pysyville rakennuksille suosittiin kiveä, tyylinä oli eräänlainen yksinkertaistettu klassismi pylväineen, pilastereineen ja listoituksineen. Pylväsjärjestelmän lähtökohtana oli sotilasrakentamisessa kaikissa maissa käytetty tukeva ns. toskanalainen pylväs.

Vanhan Suomen linnoituskaupunkien sotilasrakennukset ja linnoitusportit uusittiin 1770-luvun puolestavälistä alkaen juuri tällaisten tyyppipiirustusten mukaisiksi. Sotilasrakentamisen alalla kuvernementin linnoitukset olivat vielä ennen Suomen sotaa 1808 kahdenkin uudisrakentamisaallon kohteina: keisari Paavali I:n aikana rakennettiin kasarmeja ja Aleksanteri I:n varustautuminen Ruotsia vastaan merkitsi yhä enemmän sotilasrakennuksia, etenkin lähempänä silloista Venäjän länsirajaa. Tyyliä oli Katariina II:n kauteen verrattuna yksinkertaistettu klassismi, mutta järjestelmän perustana olivat edelleen Pietarissa hyväksytyt valtakunnalliset tyyppipiirustukset, joita tosin saatettiin soveltaa paikallisina muunnoksina.

Viipurin kaksi tärkeätä tunnuskuva, linnan tornin kellomainen kattokupu ja Pyöreän tornin vastaavanmuotoinen, laakeampi kaartuva katto ovat peräisin jo Katariina II:n kaudelta, ja myöhemmissä rakenteiden uusimistöissä perinteinen muoto säilytettiin. Arkkitehtoninen alkuperä lienee tässäkin tapauksessa löydettävissä Venäjän sotilasinsinöörihallinnon piiristä. Linnan torni toimi myös koko Viipurin linnoituksen lipputornina, ja Venäjän linnoituksissa esiintyy useita hieman vastaavia, barokkimaisia esimerkkejä.

Siviilirakentamisen puolella yleiskehitys oli Venäjän kaupunkien kohdalla vastaavanlainen. Katariina II otti vuoden 1784 kaupunkiasetuksella haltuunsa oikeuden valmistella ja vahvistaa uusia kaupunkien asemakaavoja koko valtakunnassa. Keisarinna apuna toimi Pietarissa erityinen komissio, jonka tehtäviin kuului erityisesti molempien pääkaupunkien, Pietarin ja Moskovan uudisrakentamisen valvonta, mutta sama komissio kehitti kaavoituksen ja rakentamisen normeja koko kaupunkilaitosta varten. Arkkitehtuurin tyyliä jatkettiin perustana oli nimenomaan klassismi, asemakaavoissa suosittiin suurten linjojen aukiosommitelmia, levitä katuja, istutuksia palovaaran torjumiseksi ja säännöllistä kortteliruudukkoa.

Katariina II:n kauden kaupunkirakennuspyrkimykset ajankohtaistuivat Viipurissa vuonna 1783, keisarinna vierailun yhteydessä. Tällöin matkaseurueeseen kuuluneen ulkoasiainministerin tehtäviä hoitaneen kreivi A.A. Bezborodkon oma arkkitehti, samalla matkalla mukana ollut arkkitehti N.A. Lvov sai tehtäväkseen suunnitella kaupungin venäläiselle väestölle uuden kirkon, korvaamaan aikaisempia tilapäisratkaisuja. Kristuksen Kirkastuksen kirkko edusti arkkitehtuuriltaan uusinta uutta, alkuperäisen suunnitelman mukaan

Paraatikentän laitaan rakennettiin kupolin kattama keskeiskirkko ilman kelloitornia, italialaisen renessanssiarkkitehti Palladion esikuvia seuraten. Palladianismi 1700-luvun lopun arkkitehtuurissa oli Venäjällä muutenkin hyvin näkyvä suuntaus, Ruotsin puolella uusklassismi sai samaan aikaan hieman muita muotoja.

Viipurin Linnoituksen kaupunginosan osittainen palo vuonna 1793 toi Viipurin niiden lukuisten Venäjän kaupunkien joukkoon, jotka kaupunkipalojen jälkeen järjesteltiin jälleenrakentamisen yhteydessä uusien asemakavasuunnitelmien mukaan. Ehtona palo- ja uudisrakennusavustusten, verovapauksien ja vastaavien etuisuuksien myöntämiselle oli yleensä, että oli seurattava keisarinnan vahvistamaa uutta asemakaavaa ja tietyn ajan kuluessa rakennettava kaupungin julkiset rakennukset valmiiksi, vahvistettujen tyyppisuunnitelmien mukaisina. Näin tapahtui myös Viipurin kohdalla. Vuonna 1794 vahvistettiin Vallin kaupunginosalle uusi asemakaava julkisine rakennuksineen, lisäksi yksityiset tontinomistajat velvoitettiin rakentamaan kivistä tiettyjen säännösten mukaan. Paraatikentän alue suunniteltiin nyt uudelleen siten, että venäläistä kirkkoa vastapäätä tulisi kaupungin maistraatin uudisrakennus, jota kiertäisi puoliympyrän muotoinen, kaksikerroksinen pylväiköillä varustettu kauppahalli, *gostinnyj dvor*. Vanhempaa ”Käskynhaltijan palatsia” (sittemmin Hovioikeudentaloa) vastapäätä suunniteltiin saksalais-ruotsalaisen seurakunnan rakennuskompleksia, kirkkoa jonka molemmin puolin tulisi tuomiokapitulin ja koulun rakennukset. Kirkon viereiseen kortteliin kaavailtiin kuvernementinhallinnon keskusta, suurta kaksikerroksista päärakennusta sivurakennuksineen. Hallintorakennusten tyyppipiirustukset oli laatinut Katariina II:n suosikkiarkkitehti Giacomo Quarenghi. Uuden saksalais-ruotsalaisen kirkon piirustukset laati puolestaan Georg von Veldten, yhtä kuuluisa arkkitehti, joka oli tuottelias nimenomaan luterilaisten kirkkojen suunnittelijana myös Pietarissa ja lähiympäristössä. Kirkko nimettiin valmistuessaan Pietarin ja Paa-valin – Viipurin valloittajan ja hallitsevan keisarin – mukaan *Petri-Pauli-Kircheksi*.

Kirkkojen ja hallintorakennusten rakennusprojektit sekä vuoden 1793 palon jälkeinen asemakaavoitus keisarinnan vahvistaman suunnitelman mukaisesti toi Viipurin lähemmäksi venäläisen ja pietarilaisen arkkitehtuurin maailmaa. Suunnitelmista toteutettiin vain osa, mm. kauppahalli jäi vain alulle yksikerroksisena, saksalais-ruotsalaiselle seurakunnalle rakennettiin pelkästään kirkko ja suuren hallintokorttelin paikalle nousi 1790-luvun kuluessa uusien kasarmien rivistö. Kokonaisuutena suunnitelma kuitenkin kuvasti Katariina II:n hallitseman Venäjän tavoitteita: edustavien julkisten rakennusten kautta esiteltiin valistunutta, uudenaikaista ja keskitettyä hallitusvaltaa. Sotilasrakentaminen ja linnoitukset puolestaan osoittivat arkkitehtuurin keinoin

valtakunnan voimaa ja vakautta. Kokonaiskuvan koristeellisina lisinä olivat linnoitusportit ja näkyville paikoille kiinnitetyt valtakunnan tunnukset – kaksipäinen kotka ja hallitsijan monogrammit.

Rakentamistoiminnan taustalla käytiin kaupungissa jatkuvaa, eri intressipiirien välistä kiistelyä oikeuksista ja velvollisuuksista, toisaalta siviiliviranomaisten ja sotilasviranomaisten välillä, toisaalta yksityisten ja valtiovallan edustajien välillä. Kukin taho yritti parhaansa mukaan tulkita määräyksiä omien etujensa mukaisesti, keskushallinnosta tulleita normeja ja malleja ei ilman vastalauseita tai viivyttelyjä hyväksytty.

Viipuri oli väestömäärältään nykyajan mittapuun mukaan erittäin pieni kaupunki. Kaupungissa oli vuonna 1812 noin 2 900 asukasta. Tilastointi kaupunkilaisten arvioidun ”pääkielen” mukaan – joka ei huomioi muiden kielten taitoa – osoittaa Robert Schweitzerin laskelmien mukaan, että 44 prosenttia oli suomenkielisiä, 29 prosenttia venäjänkielisiä, ruotsinkielisiä oli 14 ja saksankielisiä 12,5 prosenttia. Vuonna 1870 kaupunki oli kasvanut väestömäärältään nelinkertaiseksi. Noin 13 500 asukkaasta oli suomenkielisiä 55 prosenttia, venäjänkielisiä 20 prosenttia, ruotsinkielisiä 18 ja saksankielisiä 5 prosenttia. Venäjän- ja saksankielisten viipurilaisten suhteellinen osuus oli siis laskenut, suomen- ja ruotsinkielisten noussut. Suuriruhtinaskunnan aikana Viipuri oli Suomen kaupungeista kielirakenteeltaan monipuolisin. Muissa Etelä-Suomen rannikkokaupungeissa oli havaittavissa samoja piirteitä, lähimpänä Haminassa. Muissa (Loviisa, Porvoo, Helsinki, Tammisaari) taas oli vielä tähän aikaan selvä ruotsinkielinen enemmistö, Helsingissä kuitenkin suomenkielisten lisäksi myös näkyvät venäjän- ja saksankieliset vähemmistöt.

Suuri linja: kansallisuusajattelun taakse

Viipurin historiaa ja kulttuuria on tavallisimmin viimeisen 150 vuoden aikana tarkasteltu kansallisesti värittyneiden käsitteiden kautta. Määritelmät, tilastointi ja ilmiöiden tarkastelu ovat lähteneet siitä, voidaanko kulttuuri- ja kielipiirteitä luonnehtia kansallisuuslähtöisiksi, ruotsalaisiksi, venäläisiksi tai suomalaisiksi. ”Äidinkielen” tai muun pääkielen mukaiset laskelmat ja arvioinnit ovat sinänsä kaiken nationalismin yleinen lähtökohta. Kansallisuusaatteiden tutkijat puhuvat alan tunnetun auktoriteetin, Ernst Gellnerin tapaan kieliyhteisöstä (*linguistic community*) ja sen identiteetin luomisesta nationalismin tärkeimpänä määräävänä tekijänä, sekä aatteen että käytännön tasoilla.

Nationalistinen ajattelu on kuitenkin Suomen, Venäjän ja Viipurin historiassa perusteltu vain 1800-luvun kansallisen romantiikan *jälkeisten* kausien tarkastelussa, ei sitä edeltävien. Aikaväli 1750-1850 on alkupuoliskoltaan – ainakin yleistäen sanottuna – vielä täysin valistuskauden universalismin, yleis-

ten ja ihmiskunnalle yhteisten ihanteiden leimaama. 1800-luvun alkuvuosien saksalaisperäisen romantiikan filosofian ja Napoleonin vuosien jälkeisen varhaisen *Volk- ja Nation*-romantiikan vaihe siirtyi pian pohjoiseen, Skandinaviaan ja Venäjälle. Saksankielisessä muodossaan tämä esiromantiikka näkyi Viipurin kymnaasin lehtorien kirjoituksissa, suomenkielisenä Jaakko Juteinin tuotannossa.

Suuri kehityslinja kulki 1700-luvun universalismista 1800-luvun nationalismiin, suomalaiskansallisen liikkeen äärisuuntauksiin saakka. Muotoutumassa olevat kansallisuuskäsitykset eivät vielä ennen 1800-luvun puoliväliä esiintyneet erityisen ohjelmallisina ja ideologisesti suljettuina. Kulttuurien, kieliyhteisöjen ja uskonnollisten yhteisöjen rinnakkaiselo 1700-luvulla suositun valistuskauden toleranssi-ajattelun mukaisesti näyttää olleen eräänlainen normaalitila. Viipurilaisten ilmiöiden ja kulttuurin julkisuuden edustajien kohdalla esiintyy toisaalta voimakasta lojalismia Venäjää ja sen hallitsijoita kohtaan, toisaalta kielilähtökohdista riippumatonta, paikallista Suomea, Karjalaa ja asuinseutua kohtaan tunnettua mielenkiintoa, joskus ylpeyttäkin.

Jos historian tutkimuksessa haluaisi siirtyä 1700-luvun maailmaan ja ymmärtää silloista aikalaiskulttuuria, olisi siirryttävä nationalismin sävyttämän historiankirjoituksen kerrostumien taakse, aikakauden omien edellytysten äärelle. Historian lähdeaineiston alkuperä liittyy kiinteästi omaan aikaansa, ja sen tulkitseminen jälkimaailman tapahtumista käsin tuo väistämättä aina oman vääristymänsä.

Vanha ruotsalainen kaupunki

Suomen historiankirjoituksen suuri ja edellen jatkuva kiistakysymys Ruotsin ja Venäjän vaikutuksesta maassamme eri aikakausina herätettiin varsinaisesti 1800-luvun puolellesavälissä. Valtiollisten pääkysymysten ohella nousi keskeiseksi teemaksi ”Suomen kansan” – suomenkielisen kansan – rooli ja tehtävä historiassa ja oman historiansa ja kulttuurinsa luojana, toistuvista vainon ja sorron kausista huolimatta. 1800-luvun äärikansallisten tulkintojen mukaan sotilaallinen vainolainen tuli Venäjältä, kulttuurinen sortaja Ruotsista.

Historiankirjoituksen yleinen ongelma siirtyi pian paikallishistorian ja alueellisen historian tasolle, kuten esim. kirjallisuuden ja taiteen historiaankin. 1800-luvun jälkipuolen alkavassa kaupunkihistoriallisessa tutkimuksessa oli näkyvissä sama kolmen päätekijän vastakkainasettelu: Ruotsi vastaan Suomi ja Suomen kansa vastaan Venäjä kuin valtiollisella ylätasollakin.

Suomen historianantutkijat, kuten koko akateeminen kenttä, jakautui joitakin

poikkeuksia (Z. Topelius) lukuun ottamatta, *linguistic community*-linjojen mukaan, varsinkin Yrjö Koskisen ja hänen ryhmäkuntansa kirjoitusten ja toimien seurauksena. Vanhan Suomen aikana pohjustettu itäsuomalainen ja monikielinen saksalais-ruotsalais-venäläinen toleranssisuuntaus jäi ilman suurempaa vaikutusvaltaa suomen- ja ruotsinmielisen (etelä- ja länsisuomalaisen sekä pohjalaisen) akateemisen eliitin valtataistelussa. Viipurin ja Vanhan Suomen varhemmista historiankirjoittajista esimerkiksi Ahvenanmaalle kirkkoherraksi päätynyt F.P. von Knorring, joka toimiessaan opettajana niinikään monikielisessä Suomen kadettikunnassa Haminassa kokosi tunnetun Vanhan Suomen olojen käsikirjansa 1833, edusti vielä täysin avointa ja neutraalia peruslinjaa kuvaillessaan alueen oloja ilman kansallisuusajattelun arvoasetelmia. Gabriel Laguksen kokoomateos *Ur Wiborgs historia I-II* (ilmestyi myös suomeksi 1893-1895) painottaa tekijänsä aatemaailman mukaisesti Viipurin historiassa Ruotsin vallan aikaa, keskiaikaa ja sen merkkihenkilöitä sekä paneutuu jo 1500-luvulla legendaksi tulleetseen Viipurin pamauksen historiaan, joka oli Ruotsin voittoisten Venäjän-sotien eräs varhainen sankari- ja ihmetarina.

Vanha suomalainen kaupunki

Kaupunkihistorian tutkijoiden ensimmäinen sukupolvi, ehkä ruotsinkieliksi liberaaleiksi luonnehdittavat, kuten Carl von Bonsdorff (*Åbo stads historia under sjuttonde seklet*) ja Gabriel Lagus valmistelivat ja julkaisivat teoksensa aikana, jolloin Suomen ja Venäjän välisissä suhteissa ei ollut suurempia konflikteja. 1890-luvulta eteenpäin Suomen ja Venäjän väliset poliittiset ja perustuslailliset kriisivaiheet näkyvät voimakkaana asenteellisuuksena kaikessa mikä sivuaa Venäjän tai venäläisten vaikutusta Suomen historiassa. J.R. Danielson-Kalmarin Vanhaa Suomea koskevat tutkimukset (mm. *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen*, 1911) ja O.A. Kallion *Viipurin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen* 1901 olivat samalla historioitsijoiden puheenvuoroja Venäjän suuntaan Suomen valtio-oikeudellista asemaa koskevassa kiistoissa. Vanhan Suomen historiallinen, katkeamaton ”yhteys” muuhun Suomeen on näissä jatkuvasti taustalla.

Paikallistasollakin sovellettiin suomalais-venäläistä konfliktiajattelua taannehtivasti ”kautta aikojen”-periaatteella. Esimerkiksi J.W. Ruuthin Viipurin historiassa (julk. 1904-1906) ja Sigurd Nordenstrengin Haminan historiassa (1908-1911), jotka molemmat ovat monessa muussa suhteessa paikallishistoriallisen tutkimuksen merkkiteoksia, haettiin mieluusti laillisuusnäkökulmia ja esimerkkejä Venäjän turmiollisesta vaikutuksesta paikallisiin oloihin.

Tyypilliseen paikalliseen tapaan suomalais-ruotsalaiset kielikiistat kär-

jistyivät Viipurissakin kohti 1800-luvun loppuvuosia, pääkaupunkipiirien ja –lehtien sekä paikallisten maistereiden agiteeraamina. Eri leirien tunnuskuviksi muodostuivat julkiset patsaat, ruotsinmielisten ”viikinkien” vuonna 1893 kaupungin 500-vuotisjuhliin pystyttämä Torkkeli Knuutinpojan patsas sai kompensationsa suomenmielisten Mikael Agricolan patsaassa, joka paljastettiin 1908. Kumpikaan suurmiehistä ei juuri ollut esiintynyt Viipurin aikaisemmassa, ei-kansallismielisessä historiaperinteessä. Heidät ja heidän patsaansa tarvittiin nyt päivänkohtaisiin tarkoituksiin – vaihtoehtona oli varsinakin 1890-luvulta alkaen kilpailevan venäläisen historiakäsityksen esilletuominen.

Vanha venäläinen kaupunki

Venäläisen historiankirjoituksen perinteen kannalta katsottuna – jo 1700-luvulta alkaen – Karjalan kannas, Viipuri ja Laatokan seutu oli ikivanhaa venäläistä maata, *rusškaja zemlja*, muinaisen *Rus'*-Venäjän ja sittemmin Novgorodin kaupunkivaltion pohjoisia reunamaita. Ruotsin suunnalta tulleiden valloitusretkien, ristiretkien, seurauksena ”vierasmaalaiset aggressorit” saivat keskiajalla haltuunsa tätä venäläistä maata, ruotsalaiset pohjoisessa ja Saksalainen ritarikunta Baltian suunnalla. Tämän varhaisen etupiirijattelun mukaisesti Pietari Suuri ”jälleenyhdisti” Karjalan ja Viipurin, kuten Baltiankin maat Venäjän valtakuntaan. Sama ”jälleenyhdistämisen” tematiikka esiintyi talvisodan ja jatkosodan jälkeisessä Neuvostoliiton virallisessa historiankirjoituksessa. Venäläisessä Viipurin historiankirjoituksessa uudemmalta ajalta Pietari Suuri oli sankarin roolissa jo 1800-luvulla. Johdonmukaista oli, että valloituksen 200-vuotisjuhlien merkeissä 1910 kaupunkiin pystytettiin suuri Pietari Suuren patsas, ryhdyttiin venäläisen muistokirkon rakentamiseen ja perustettiin erityinen Pietari Suuren museo-osasto Viipurin linnaan. Patsas on moninaisten vaiheiden jälkeen edelleen paikallaan. Kirkon perusmuureja hyväksi käyttäen rakennettiin Suomen itsenäisyyden aikana sen tilalle maakunta-arkisto, suomalaisen historiantutkimuksen temppeliksi.

Venäläiskansallisen historiakäsitys Viipurin vaiheista siirtyi melko vaivatta myös Neuvostoliiton käyttöön toisen maailmansodan jälkeen, täydennettynä Leninin ja vallankumousliikkeen ja sen merkkihenkilöiden suhteilla Viipuriin. ”Ikivanha venäläinen kaupunki”-määritelmä Viipurin kaupungista vuonna 1964 vuoden 1944 valloituksen muistoksi paljastetussa ja nyttemmin poistetussa marmorilaatassa linnan sisääntuloportin vieressä loukkasi monia entisiä suomalaisia viipurilaisia, mutta oli venäläis-kansallisen pitkän linjan katsannossa täysin tavanomainen.

Nationalismin purkaminen Euroopan itä-länsirajalla

1800-luvun nationalismin perinteen purkaminen yhdentyvän Euroopan kansainvälisessä politiikassa on ollut käynnissä viimeiset kymmenen vuotta. Historiankirjoituksessa, sekä akateemisessa tutkimuksessa että jokapäiväisessä käytössä nationalistinen käsitteistö on edelleen voimissaan, myös esinationalististen aikakausien kohdalla. Yksinkertaistaen voisi sanoa, että 1800-luvun termein ei voida muuten kuin tarkoitushakuisesti lähestyä 1700-lukua, ja yhtä huonolla menestyksellä nykyistä 2000-lukua. Kieleen ja kansallisuuteen tai uskontoon perustuva ajattelutapa on poliittisessa retoriikassa ja propagandassa jatkuvasti hyödyllinen, mutta historiallisen moninaisuuden ymmärtämiselle se tarjoaa pelkästään yksinkertaistavia välineitä. Etnisesti ja kielellisesti puhtaan kansallisvaltion ihannetta projisoidaan aivan liian usein menneisyyteen, jolloin monikielisyys ja monikulttuurisuus näyttäytyvät poikkeuksena. Jos kansallisvaltion ”yksi mieli – yksi kieli”-ajattelusta voitaisiin luopua, niin Euroopasta ja sen historiasta löytyy lukuisia monikulttuurisia siirtymävyöhykkeitä laajempien ja kansallisesti yhtenäisempien alueiden välissä ja niiden sisällä. Nykyistä Suomea lähimpänä ovat omat kaksikieliset ja vanhat ruotsinkieliset seutumme ja uudelleen monikielistyvät kaupunkimme, historiassa lähimpänä Viipuri, Pietari ja entiset Venäjän Itämerenmaakunnat. Laajalla Itä-Euroopan vyöhykkeellä, Viipurista Triesteen ja Balkanille, löytyy lukuisia Viipurin kaltaisen monikulttuurisen historian omaavia kaupunkeja. Samalla tavalla näitä kaupunkeja – kuten Vilna, Lvov ja Ljubljana – on historian tutkimuksen kautta vuoroin kansallistettu, vuoroin julistettu suurempien imperiumien ”ikivanhoihin” valta-alueisiin kuuluviksi.